

צמר, פשתים ושעטנו

"מִמְרֶקֶק תָּבִיא לְחֶמֶה" (משלי לא, יד). ממילים אלו מבוטא לפי חז"ל הרעיון, שפעמים רבות כדי להשיג את לחם הדעת חייבים אנו לנדוד לשטוקהולם של שנת 2005, בה קיבל פרופ' ישראל אומן את פרס נובל לכלכלה על עבודותיו בתורת המשחקים, עבודות שתרמו רבות לקידום הבנתם של קונפליקטים ושל שיתוף פעולה.

ככל משתתף בטקס הענקת פרס נובל, כולל נכדו בן השבע, נדרש בעל הפרס ללבוש בערב החגיגי חליפת טוקסידו שנשכרה על ידי מעניקי הפרס. כאן משתרבת פרשתנו בסיפור המעשה. אחת המצוות הכלולות בה (כב, יא), היא איסור השעטנו, דהיינו ערבוב צמר ופשתים בבגד כלשהו. פרופ' אומן הבין שמן הראוי לבדוק שמא הבגדים המפוארים שהוא ומשפחתו עתידים ללבוש בטקס, "נגועים" בשעטנו. חליפות הובאו ארצה ואכן בבדיקתם באחת המעבדות המתמחות בכך בירושלים, התגלה שעטנו. חייטים פתרו את הבעיה, והטקס התקיים כשהאורחים הישראלים לובשים בגדים כשרים.

לא אטעה אם אטען שמילת המפתח בתורת המשחקים היא רציונאליות. בראיון שפורסם בעקבות הענקת הפרס ב'דף שיחות' של המרכז ללימודי הרציונאליות (מס' 386) נשאל פרופ' אומן:

- איסור שעטנו הוא האנטי-תיזה של רציונאליות. איך אתה מיישב את ההפכים האלה?

- אני לא רואה שום סתירה בין שעטנו ורציונאליות - השיב חתן הפרס - לא כל דבר בעולם הזה קשור לרציונאליות... שעטנו אינו דבר בלתי-רציונאלי. אין לו שום קשר לרציונאליות.

אם נדמה לעצמנו את הרציונאליות כהליכה לכיוון מזרח, הרי שההליכה למערב הופכת בלתי-רציונאלית. לא כך ההליכה לממד אחר. יכול אני ללכת למזרח ובעת ובעונה אחת לעלות צפונה. וכדברי פרופ' אומר "כאשר מישהו יושב ומנגן בפסנתר, האם הוא עושה משהו רציונאלי? לא! האם הוא עושה משהו בלתי רציונאלי? גם לא!... המושג 'שעטנו' שייך לממד שונה לחלוטין.

פרופ' אומן מוסיף: "שעטנו הוא חלק משלמות גדולה. זה משהו שאנחנו לא יכולים להבין בפני עצמו. אם את היית אומרת, 'רק אל תלבוש תערובת של צמר ופשתן' זה לא היה הגיוני. אבל אם זה חלק מדרך חיים, כחלק מאותה דרך חיים יש בכך הגיון... כדי להבין את התורה, אנחנו צריכים להבין אותה כשלמות אחת, ולא כחלקים נפרדים.

לדעתי, רעיון זה על יצירת דרך חיים בא לידי ביטוי באחד המדרשים (דברים רבה ו, ג) המדברים על המלאות של החיים היהודיים ומזכירים הרבה ממצוות פרשתנו. רבי פנחס בר חמא מפרש את הכתוב במשלי (א, ט): "כִּי לֹאֵית חֵן הֵם לְרֵאשֻׁד": "לכל מקום שתלך המצוות מלוות אותך. כִּי תִבְנֶה בַּיַּת חֶדֶשׁ - וְעִשִׂיתָ מַעֲקָה לְגַגְדָּךְ; אם עשית לך דלת המצוות

מלוות.אותך - [המזוזה]; ... אם לבשת כלים חדשים [בגדים בלשון חז"ל] המצוות מלוות אותך שנאמר לא תלַבֵּשׁ שְׁעִטָּנוּ; ... אם היה לך שדה והלכת לחרוש בתוכה... לא תִּתְרַשׁ - בְּשׂוֹר וּבַחֲמֹר יִתְדוּ; אם זרעת אותה... לא תִּזְרַע פְּרִמָּה פְּלִאִים; ואם קצרת אותה המצוות מלוות אותך שנאמר כִּי תִקְצַר קִצְיֶרְךָ בְּשָׂדֶךָ וְשָׂכַחְתָּ עִמָּר בְּשָׂדֶה לא תָּשׁוּב לְקַחְתּוֹ לָגֵר לְיִתּוֹם וְלֵאלֵמֶנָה יִהְיֶה. אמר הקב"ה אפילו לא היית עוסק בדבר אלא מהלך בדרך המצוות מלוות אותך... שנאמר כִּי יִקְרָא קֶן צִפּוֹר לְפָנֶיךָ... לא תִּקַּח הָאֵם עַל הַבָּנִים". לפנינו מערכת שלימה שיוצרת את ה'היות יהודי' ומחנכת את האדם.

עד כאן התפיסה הכוללנית, אולם האם יש משמעות פרטנית למצוות שעטנז? לדעתי, כן. המדרש (תנחומא בראשית, ט) מלמד אותנו שהצמר מייצג את קורבנו של הבל, רועה הצאן, והפשתן את קורבנו של קין, עובד האדמה. המאבק בין קין והבל הוא אבי-אבות המלחמות. ההפרדה בין צמר ופשתים מסמלת את ההפרדה המונעת מלחמות, אך גם ההפרדה היודעת לקבוע מיהו אשם ומיהו זכאי. כדברי המדרש, "אינו דין שיתערב מנחת חוטא עם מנחת זכאי. לפיכך נאסר". אך בכך לא די. הפסוק שאחרי איסור שעטנז מתייחס לציצית: "וְגִדְלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ עַל אַרְבַּע פְּנֵיֹת פְּסוּתֶיךָ". הקשר בין הפסוקים יוצר פרדוכס. חז"ל קבעו שהקשר בין הציצית לבגד לא יוצר איסור שעטנז. כמו כן אין איסור שעטנז בבגדי הכהונה. ואולי הפרדוכס הזה מצביע על השלום שייווצר מתוך קדושה, השלום שלעתיד לבוא, בו הניגודים ייעלמו, או לחילופין, הניגודים, למרות קיומם, יאפשרו ליצור חיים של הרמוניה.

שעטנז גץ

המקובלים, ואחריהם הוגי החסידות, מצאו במילה שעטנז רמזים אחרים. בספרי הקודש הקלאסיים יש ארבעה סוגים של סימנים גראפיים: טעמים, נקודות, תגים ואותיות, מהן יצרו המקובלים מילה חדשה: טנת"א. המעייין בספרי התנ"ך שבדפוס ימצא בנוסף לאותיות ולנקודות טעמים, דהיינו סימנים מוסיקליים הקובעים את מסורת הקריאה בבתי הכנסת. בספרי התורה שבארונות הקודש, נמצא אותיות ותגים. התגים הם מעין קוצים, בעצם אותיות 'זין' זעירות הנתונות ב"ג"ג האותיות. מתוך כך נוצרים שלושה סוגי אותיות. תשע אותיות (איו'כ'לימ'ס'פ'ר'ת) בהן אין כלל תגים, שש אותיות בהן יש רק תג אחד (בי'ד'ה'ח'י'ק), ושבע אותיות מיוחדות בהן יש שלושה תגים, מעין כתרים. כדי שזכור את 'אותיות שלושת התגים' בקלות קבעו החכמים סימן לאותיות מיוחדות אלו, ויצרו מהן שתי מלים בעלי משמעות: שעטנז' גיץ. שוב אותה מילה מוזרה, 'שעטנז', המציינת איזה שהיא מציאות 'אפורה' ונגועה. בצורה נועזת ביטאו זאת המקובלים על ידי שיכול אותיות. 'שעטנז' הופך מתוך כך ל'שטן-עז'! ה'גץ' הוא כמובן הזיק המצית את השריפה שהרוע מוליד.

באמצעות הסימן טנת"א, פרשו חכמים שונים, ביניהם מקובלים כר' דוד משה וואלי (1777-1697) מחברתו של הרמח"ל, וחסידים, ביניהם הבעל שם טוב עצמו, את הביטוי

טנא'. הטנא, אותו סל קלוע ובו מובאים הביכורים למקדש שמוזכר בפרשת כי תבוא: "וְלִקְחֶתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל פְּרֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תֵּבִיא מֵאֶרֶץ... וְשָׂמֶתָ בְּטֶנֶא, וְהִלַּכְתָּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'... וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדְךָ" (כו, ב-ד). ב'טנא' חסרה אות אחת מהתנט"א, התי"ו של התגים, ולדבר זה חשיבות מיוחדת. אתם יכולים להשקיף על דברים אלה כעל מסתורין או כעל דרשות הבאי. אני אבין את שתי העמדות. כשלעצמי רוצה אני להעז ולקרוא דברי קבלה אלה כמוסרים לנו מסר, שניתן לתרגמו לשפת עולמנו הרציונאלי. הטנ"א מציינת את סימני השפה בפעולתם: האותיות והנקודות – הקובעות את משמעות המלים, והטעמים – המוסיקה המתלווה לדיבור. בטנא מתבטאות הרוחניות והתרבות שבנו. אותיות שעטנ"ז ג"ץ מבטאות את העובדה הטראגית שהעולמות התרבותיים והרוחניים, עומדים בפני הסכנה להיות נכבשים או נטמאים על ידי הרוע. אותיות הזי"ן הזעירות, שאנו מוסיפים כתגים מהוות מעין קריאת אזהרה האומרת לנו שהאותיות, כל האותיות, זקוקות להגנה. התגים הן אכן כלי-זין, והן דורשות מאתנו לצאת למלחמה כנגד הסכנה המאיימת על עולם הרוח. אכן, הרוע יכול לקנן בטנא, גם ביצירות הרוח, אפילו ברמותיהן הגבוהות ביותר, ואפילו, בהשקפות ההומניסטיות והאינטלקטואליות, ביצירות האומנותיות, ובהכרזות דמוקרטיות ואידיאליסטיות.

נכדו של הבעש"ט, רבי משה אפרים מסדילקוב (דגל מחנה אפרים, כי תבוא) הלך בעקבות סבו ופיתח את רעיונותיו. הוא מזכיר לנו שיש לתגים שם נוסף, כתרים. עתה נסגר המעגל, כדברי הברכה (כח, ה): "בְּרוּךְ טֶנֶאֶךָ" הטנת"א הופכת ל'טֶנֶאֶךָ': טעמים, נקודות, אותיות וכתרים. התגים הלוחמניים יכולים לנצח ולהפוך כתרים, מקורות השראה לרוח הטהורה.